

Kütüphaneciliğimize Kanat Gerenler / *Pioneers of Modern Turkish Librarianship*

‘Koyun Baba Koyu’nu Dinlerken ‘Balıkçı’yı Düşündüm’*

Özer Soysal**

Size, sanırım 1970’lerde Ankara Devlet Konservatuvarı’nda gitar öğretmeni Carlo Domeniconi’nin ‘Koyun Baba Koyu adlı parçasından girişle ‘merhaba’ demek istedim.

Müzik, belki, duygu-düşünce arasındaki etkileşimin yeşerebileceği en uygun ortam. Mozart’ta daha ilk notaların yarattığı duygu örgüsünün giderek bir düşünce dizisi, Beethoven’da ses’in önce akıl’la buluşup buradan duygukuşağını tetiklemesi hali bunu örneklese gerek.

Cevat Şakir Bey, duygu ile düşünce arasındaki ‘gel-git’i söylemindeki boyutluluk ve anlatım biçiminden kaynaklanan bir ustalıkla sanki müziğe dönüştürdüğü için, ‘kendine özgü’dür. Yazıya döktüklerinin kültürle işlenmiş yaşam kodları, evrene bakış açısının dışa vurumu olduğunu biliyoruz. ‘Yeniden doğduğu Bodrum’dan ailece ayrılışlarını: ‘...Dönemeci döndük. Artık ne Bodrum ne de Arşipel görünüyordu...İşte o kadar!’ diyerek sonlandırışı, Daphne du Maurier’nin Rebecca’sında: ‘Mandarley yanıyordu’ tümcesiyle yaptığı vurucu kapanışı anımsatıyor. ‘İşte o kadar’ ya da ‘Mandarley yanıyordu’ deyişleri sıradan birer son değil sanki çok kırılgan bir geçmişin damıtılmış özetidir. Ama Halikarnas Balıkçısı, duygu-düşünce alışverişinden doğan titreşimi, tek sözcük ya da tümce ile müziğe de dönüştürebildiğinden ‘kendine özgü’dür. Tıpkı, ‘merhaba’sı gibi.

Bizde sadece ‘bilimsel bilgiye yönelik’ değil ‘günlük yaşam kültürü’ de, doğrudan ya da dolaylı olarak, 18. yy.’ın ilk çeyreginden sonra tohumları atılıp ikinci yarısında biçimlenen yüksek dereceli askeri okullardan etkilenmiştir.

Kabağaçlızade Miralay Mustafa Asım Bey’den başlayarak, oğulları Ahmet Cevat (1851-1900) ve Mehmet Şakir (1853-1916) Paşalar, değişim sancısı çeken bir kültür ortamında yetişti. Her iki paşanın askerlik, yönetim ve diplomaside üst düzeylerde yürüttükleri görevlerin ise, özellikle Mehmet Şakir Paşa’dan yürüyen kola, farklı bir yaşamla tanışıp onu yorumlama yetisi kazandırdığı anlaşılmakta.

İki kardeş, devlete asker, diplomat ve ayrıca büyüğü sadrazam olarak verdikleri hizmetlerin yanı sıra, düşünür, araştırmacı ve yazar yönleri ile de dikkat çeker. Ürettiklerinin bir bölümü yayınlanmış, kimi de yazma halinde kalmıştır.

* 31 Ekim – 2 Kasım 2013 tarihleri arasında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi’nde düzenlenen Ulusal Halikarnas Balıkçısı Sempozyumu’nda yapılan konuşmanın gözden geçirilmiş metnidir.

** Prof. Dr. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü Emekli Öğretim Üyesi

Kaynaklar, Ahmet Cevat Paşa'yı yetkin bir komutan, ileri görüşlü bir devlet adamı olarak değerlendirir. Ayrıca, birdüşünür yazardı. Arapça, Farsça, Fransızca, İtalyanca, Rumcabiliyordu. Ma'lûmât-ül-kafiye fî Memâlik-i Osmâniyye (1872) ve sadece bir cildi yayınlanabilen *Târih-i Askerî-i Osmâni* (1882) başlıklı iki inceleme¹ yanı sıra, askerlik üzerine çok sayıda makalesi vardır. *Cerîde-i Askerîyye Dergisi*'nin başyazarlığını yapmış; 1879'da, tarihle birlikte fen bilimlerine ilişkin yazıların yer aldığı, *Yâdigâr* adlı bir dergi çıkarmıştır².

Ahmet Cevat Paşa, asker olarak gösterdiği başarı ve deneyimi nedeniyle, 1891'de sadrazamlığa getirildi. 1895'e dek yürüttüğü bu görevde gerçekleştirdiği önemli bir kültür hizmeti, Babiâli (bugün İstanbul Valiliği'nin bulunduğu noktaya yakın yer)'de 1895'te kurduğu kütüphanedir. Babiâli görevlilerinin boş zamanlarını değerlendirmelerini amaçlayan kütüphane, açılışından bir süre sonra 'memurlann işlerini bırakarak burada saltanat karşıtı toplantılar yapacakları' yolunda Saray'a verilen jurnal üzerine kapatılır. Ahmet Cevat Paşa'nın 5000 dolayında seçme kitaptan oluşan derme ve özgün mobilya tasarımı ile göz alan özel kütüphanesi bugün İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi'ndedir.

Mehmet Şakir Paşa da, askerliği yanı sıra, diplomat ve yazar kimliği ile dikkat çekmekte. Beş cilt olarak düşünülmüş ancak iki cildi yayınlanabilen *Yeni Osmânî Târîhi*³ ile *Târih-i İslâm ve Osmânî Selâhaddîn-i Eyyûbî, Mısır Târîhi* gibi yayınlanmamış çalışmaları bulunuyor. Kütüphanesinin basma kitaplardan oluşan bölümü ailesince İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi'ne bağışlanmıştır.

Şakir Paşa'nın ünü, çocuktan Musa Cevat Şakir, Fahrelnissa Zeid, Aliye Berger, torun Füreyya Koral ve diğerleriyle beslenegedir. Bunların her biri, yaşamın değişik açılardan fotoğrafını çeken bir ailenin kültür ve sanata armağan ettiği değerler oldu.

Halikarnas Balıkcısı'ndaki sıradışılığı, 'duyarlığı ölçüsünde dirençli iç dünyasının hoyratlığa başkaldırışında' mı yoksa 'yaşamı, tarihsel ya da etnik tabakalaşma yerine, insan-doğa bütünleşmesi bağlamında yorumlamada' gösterdiği ustalıkta mı aramalı?

Bu sıradışılık, adı ne konursa konsun, üniversitelerimizin ilgili birimlerinde bir uygarlık ve kültür konusu olarak sorgulanmakta mı bilmiyorum. Akdeniz'i yeni bir 'anakara'ya dönüştürürken doğayı şovenizmi dışlayarak kutsallaştırabilmek, neden ve sonuçtan araştırılmak gereken bir olgu sanırım.

Bunun, sezginin ötesinde taşıdığı gerçeklik payını, yine geçmişten ama bu kez doğrudan parçası olduğum bir anı ile vurgulamak isterim.

1976'da bir araştırma kurumunca Birleşik Devletler ve Kanada'daki kimi üniversitelerin kütüphaneleri ile Orta Doğu İncelemeleri Merkezleri'ni ziyaret için çağırılmıştım. Bunlardan biri de Portland Devlet Üniversitesi idi.

¹ *Malûmât-ı kafiye fî Memâlik-i Osmâniyye*. Mekâtib-i Askeriyye İdâdilerinde Tedris Kılmacakdır. İstanbul: Ahmed Mîdhat Matbaası, 1289/1872; *Târih-i Askerî-i Osmâni*. 1.ktp. Yeniçeriler. İstanbul: Kırkanbar Matbaası, 1297/1879; *Târih-i Askerî Hulâsası*. 2.bs. İstanbul: Kitâbacı Arakel, 1311/1893.

² *Yadigâr* dergisi (1295-1296/1878-1879, 1-8.sayılar) ne, İstanbul Hakkı Tarık Us Kütüphanesi ile İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde ulaşılabilir.

³ *Yeni Osmânî târihi*. 1.C. Bir Medhal ile Osmân Gâzi Zamânından Murâd Hân-ı Hamîsin Cûlûsuna Kadar. İstanbul: Matbaa-i Hayriyye, 1330/1911-1912. Önceki yıllarda *Misli-mân Nefer*. 2.bs. İzmir: Ahenk Matbaası, 1317 başlığı ile yayınlanmış bir kitabı vardır.

Bir akşam, Üniversite’de görevli Erzurumlu Ailesi’nin düzenlediği toplantıda (Sanat Tarihi-Arkeoloji Bölümü öğretim elemanları olarak anımsadığım), John Ted Braun ve eşi Alice ile tanıştım. Sonbaharda Türkiye’ye gelmeyi düşündüklerinden, görüşmek istemişlerdi. Türkiye ziyaretleri gerçekleşirse buluşmayı kararlaştırdık.

Ekim ayı ortalarında Ankara’ya geldiklerinde aradılar. Notlarıma bakılırsa o hafta sonu bir görüşmemiz oldu. Ankara dışında, özellikle Konya yöresini görme isteğindeydiler. Bu denli yakinken niçin Ege ve Akdeniz’e inmediklerini sordum. Konuşma bu kıyılara kayınca, konu bir ara Bodrum oradan da Halikarnas Balıkçısı’na geldi.

Balıkçı’nın yaşamı, Batı ve uygarlık üzerine görüşlerine değinince sohbet çerçevesi genişledi. Yazdıklarına ilişkin soruları herhalde giderek artan ilginin sonucuuydu. Ertesi gün Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi’nde yeniden görüşüp O’nun kimi yayınlarındaki düşünce ve yollamalarını başka kaynaklarla karşılaştırmayı kararlaştırdık.

Bu yayınlardaki çeşitli bölümlerin onları daha ayrıntılı düşünmeye zorladığını sezinledim.

Braun çiftinin Bodrum’dan gönderdiği 25 Kasım 1976 tarihli kartta şunlar yazılı: “Bu güzel ve tarihi yer konusundaki heyecanınızı anlıyoruz. İki gündür hem onu tanımaya hem dinlenmeye çalıştık. Ama geri döneceğimizi bilerek...”

Braun’larla iletişim bir süre sonra kesildiğinden gelişmelere 1977’nin Ocak ayına dek uzak kaldım.

Zamanınızı almamak için. *Cumhuriyet Gazetesi*’nin 11 Ocak 1977 günlü sayısında, ‘Portland Devlet Üniversitesi’nde Halikarnas Balıkçısı adına bir vakıf kurulmasının kararlaştırıldığı haberinin çıktığını söylemekle yetineceğim. O haberde, başka ayrıntılar da verilmiştir.

1938-1944 yılları arasında Bodrum’da kendisine arkadaşlık etmiş teğmen Refik Yurtseven’e yazdığı, aşağıda bir bölümünü aktaracağım 4 Haziran 1962 tarihli mektubun sonunda ekli notta şöyle der: “Sana bir *Mavi Sürgün* ve bir de *Uluç Ali* gönderiyorum. Eser bin sayfaydı. Zorladılar dört yüz kusur sayfaya indirdim. Uluç Ali’nin aslı İtalyan’dır. ‘Hayır, Türk yap!’ dediler. Eserin ön tarafında adamı Türk anadan ve Türk babadan doğurtuncaya kadar akla karayı seçtim yahu. Ama ne de olsa tarihi bir sadakatim var. Adamın çocukluğu Alıkata’da. Türk ana ve babayı Alıkata’ya, yani İtalya’ya getirinceye kadar bin dereden su taşıdık. Bak, romandır ama oranın tarihi havasını tamamen verir...Ha, bir de *Mavi Sürgün* gönderiyorum...İkimizin resmini albümden çıkardım. Dikkat et, bir iki yıl sonra Nobel armağanını almaklığım muhtemel. Resimdeki palmye 12 metre boyunda. Yıllar sonrası Bodrum’a gittim. Gece varacağım için elektrik cep lambası aldım. Sabahı kim bekler? Çoğu ağacı, palmyeyi kesmişler. Merhaba Refik.”

Refik Yurtseven’e gönderdiği 8 Ekim 1962 günlü diğer mektupta ‘kadın’ üzerine yoğunlaşmakta: “...Yahu şu kadınlar yağmur gibi, güneş batışının renkleri gibi hayran kalınacak varlıklardır. Ama asıl ana olunca korkunç oluyorlar. Çünkü o zaman kadın, sırf insan değil,

ama kendi elinde olmayan yaratıcı kudretin ta kendisi, ta kainat. hayatın ta kendisi...Onun için, mesela Efes'e gittiğimiz zaman, kimi sefer bakarım, kadının biri kendini ötekilere kıyas çirkin görür. kendini kalabalığın arasında arkada tutar. Varsın çirkin olsun. sempatisi vardır. Sempati de güzellikten güzeldir. Son sefer bir tanesi -yani kendini gerilerde tutan biri-, 'What is one of the seven wonders of the world?' diye sordu. -Metnin bundan sonrasını çeviri olarak aktarıyorum-: 'Gürlercesine, bu harika, British Museum'a götürülmüştür. Ama dün gece bir düş gördüm. Tanrılar, Olympus'ta yüksek konseyde bir araya geldiler ve sizin dünyanın sekizinci harikası olarak Efes'i onurlandırmanızı uygun gördüler. Çünkü büyük Efes Kenti yedi harikanın birinden yoksundu' dedim. Hem utanç hem sevinçle kıpkırmızı kesildi. Bir iki kişi 'ne kompliman ama!' diye seslendi. 'Hayır, bu bir kompliman değil. Yetmiş dört yaşındayım. önümde fazla zaman kalmadı ve bu sözler, yazgının beni bir parçası yaparak onurlandırdığı sımsıcak insanlığa son seslenişim dedim. Merhaba yahu merhaba!'⁴

Cevat Şakir'e, romantik denebilecek eleştiriler getirilmiştir. Bunlardan, Balıkçı'nın İlkçağ Anadolu Kültürü'nü özümseme yaklaşımını 'o günkü üretim biçimini' dikkate almadığı gerekçesiyle eleştiren bir yazı sivrilmekte. Eleştiride: 'Halikarnas Balıkçısı'nın İlkçağ Anadolu Kültürü'ne eğilmesinin ilerici düşünceye aykırı olduğu, her ekonomik sistemin bir kültürel üst yapıya sahip bulunduğu gerçeğini Balıkçı'nın göz ardı ettiği, bu durumun O'nun geçmişe dönük kültüre bakış açısındaki çarpıklıktan kaynaklandığı öne sürülür.⁵

Söz konusu eleştiriye karşı o zaman şu tür sorular dile getirilmişti:

-Peki, öyleyse tarihin gösterdiği 'en eski üretim biçimi döneminin ozanı Homeros'a süregelen sevgi,

-Thomas Eliot'un eski Hint kültürü ve Budacılığa düşkünlüğü,

-Byron ve o dönem romantik ozanlarının eski Yunan'a tutkunlukları,

'yeni bir üretim biçimi' ile bağdaştırılabilir mi?

Kaldı ki, 'Sovyetler'de 'yeni üretim biçimi'ni başlatanların, örneğin müzikte Şostakoviç yerine Çaykovski; yazında Mayokovski yerine Puşkin'i yeğleyişi, ya da Shakespeare ve Balzac hayranlığını nasıl açıklayacağız?

Melih Cevdet Anday, Balıkçı için. 'İlkçağ Anadolu Kültürünü benimseme anlayışının yaratıcısı değil de en parlak savunucusu' der ve 'yazın adamı olarak yaratıcılığının düşün yaşamımıza canlılık getirdiğini' ekler.⁶

Cevat Şakir'in, İlkçağ Anadolu Kültür'ünü benimseme anlayışının en parlak savunucusu olma' ötesinde, Anadolu Uygarlığı'nı insan-doğa-evren bağlamında, farklı boyutlarda araştıran ilk çağdaş Anadolulu, getirdiği eleştiri ve yaptığı saptamaların, adı konmamış bir 'tez'in işlenmemiş verileri olduğunu düşünürüm.

Sanatçı, düşün, bilim ve yazın insanı, siyasetçi, devlet adamı, hanedan mensubu ve benzeri çok sayıda ünlü ile tanışıp kimisiyle dostluk kurmuş bu 'kendine özgü' insan, bilgi ve

⁴ Mektuplar: Halikarnas Balıkçısı'ndan, (1982). *Türk Dili*, XLIV, (361), 47-48; XLIV (362), 108-109.ss.

⁵ Aytımur, D. (1978). Halikarnas Balıkçısı üzerine, *Türkiye Yazıları*. (20, Kasım), 5-9.ss.

⁶ Alt yapı-Üst yapı, *Cumhuriyet*, 1 Aralık 1978, 2.s.

bilgilenmenin erdemini yalın ancak buram buram espri ile yansıttığından sevildi, saygı gördü.

Tanışıp tartışıklarından unutamadıkları: Georges Duhamel, Paul-Henri Spaak, Georges Pompidou, Cuve du Murvil. Prenses Hanzade; unutmak istedikleri İran Şahı, Somerset Maugham, hidrojen bombasını yapan Macar Teller ile kıtalararası balistik füzelerin babası Alman von Braun.

“Avrupa’nın Helenizm hakkındaki kanılarına aykırı düşmesine rağmen, sayılan gerçekleri samimi olarak kabul etmesi insana, insanca bir haz veriyordu” dediği Paul-Henri Spaak’la Efes’i dolaşırken olanlara bakalım: “Spaak, Efes’e iki kez geldi. İlkinde O’nu Vatikan’ın Meryem ana evi saydığı yere götürdük. Beni niçin buraya getirdiniz; ben Efes ve Sokrates’ten önceki Anadolu düşünürlerinin kentlerini görmeye geldim.” dedi. Efes’i gezdirdim. Bu arada şehrin genelevler mahallesine gittik. Orada üç dilden ‘genelevi’ diye bir tabela asılıdır. Spaak o sırada Nato Genel Sekreteriydi. Tabelanın altında durdu, ‘bu tabela Nato Genel Sekreteri olarak şimdiki mevkiime çok uygun’ diye birkaç resmini aldırttı ve gülererek ekledi: ‘bu resimleri yüksek fiyatla *Paris Match* dergisine satarım”.

Efes karşılaşmalarının en ilginç olarak şunu aktarır: “İki yabancı var, sizle Efes’i gezmek istiyorlar diye ısrar ettiler. Bir resmi lüks otomobil geldi. Biri kısa öteki uzun boylu iki Amerikalı; yabancı bir şive ile konuşuyorlardı. Harabeyi gezerek tiyatroya geldik... Tiyatroda bir-iki ağustos böceğinden başka ses yok...O hava içinde iki ziyaretçiye Antik Çağ’ın bir özelliğini anlatmaya kalkıştım. İskenderiye ile Bergama dünyanın en güzel kütüphanesini yaratma yarışına çıktılar. Bergama’nın üstün geleceğini anlayınca, Mısır, Bergama’ya papirüs ihracatını yasakladı. Bunun üzerine Bergamalılar parşömeni, yani sayfa, yaprak ve cildi, icat ettiler. Bu Gutenberg’in matbaayı icadı kadar önemlidir. Şimdi ise devletler kütüphane yarışına değil atom bombası yarışına çıktılar dedim. Vay sen misin bunu söyleyen! Kısa boylusu heyecanla hidrojen hatta kobalt bombasının pek gerekli olduğunu söyledi. Uzun boylusu onu yarım ağızla isteksiz isteksiz savunuyordu. Orada al takke ver külah bir tartışma oldu. Harabenin bir köşesinde Ali Bey adlı, iyi yürekli bir lokantacı vardır. Bana, ‘Cevat Bey ne oluyor arkanızda on kadar dedektif var’ dedi. Yoksa yine mi okkanın altına gidiyoruz diye yüreğim hop etti. Sonradan benimle tartışan kısa boylusunun hidrojen bombasını yapan Macar Teller, uzun boylusunun da füzeci von Braun olduğunu öğrendim. Tepemizde dolaşan iki helikopterin de manasını anladım...Anadolu Uygarlığı ile Halikamas Balıkçısı nerde, Teller ile atom bombası ve von Braun ile füze nerede?...Eh. ne diyeyim. Yirminci yüzyılın en dramatik sonuna gidiyoruz”.⁷

Anadolu’da tarih çağlarının başlangıcı M.Ö. 1900 olarak kabul edilir. Bundan yaklaşık iki yüzyıl sonra Hititler, Anadolu daha yerinde deyişle Hatti ülkesine, ‘yaşamın bilgi ve bilgilendirme ekseninde akışını sağlayacak’ yolu açtı: Özellikle M.Ö. 14. Yy.’dan başlayıp Hattuşa’dan kuzey/güney/doğu batı’ya giderek yayılan bilgi birikim merkezleri ve bu birikimi düzenleyip denetleyerek yöneten bir düzenek. Söz konusu gelişmenin kanıtları, 30.000

⁷ Tarih ve Hellenizm. Anadolu’nun sesi: En güzel kütüphane yapma yarışından atom bombası yarışına, *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1967, 4.s.

dolayında olduğu anlaşılan tablet parçasının gün ışığına çıkarıldığı kütüphane, arşiv ya da bunların kaynaştırıldığı birimlerdir. Birkaç kez yakılıp yağmalanmış Başkent Hattuşa'nın M.Ö. 1400'le 1200 arasındaki gözde kurumlarından biri, bugün temel kalıntıları seçilen Kraliyet Kütüphanesi'dir.

Böylesi aşamalardan geçmiş Anadolu Uygarlığı'nda, bugün de alacakaranlıktaki bir süreçten sonra, M.Ö. 6.Yy.'da, bilginin 'yaşamı sürdürmek değil değiştirmek için gerektiği' anlayışı filizlenir. İyonya, bilgiyi, 'pratikte sağlayacağı yarardan çok, gerçeğe ulaşmanın aracı' saydığından önemsemişti. Bu 'arayış' ın başlıca nedeni, 'kuşku' dur. Akli başında Batılının uygarlığının köklerini Anadolu'da araması da bundan.

Bilgi ve bilgilenme kültürü yaratma; bireyin 'bilgiden pay alma isteğini' tetikleyici yöntemler yerine, doğrunun ne olduğunu hep başkalarının söylemesini bekleyen insanlar yetiştiren programların uygulandığı bir toplumda Balıkçı'nın teknolojiye karşı terazinin öbür kefesine kütüphane kurumu'nu koyması elbette anlamlı. Yazı aracılığıyla somutlaşıp belgeye dönüşen bilgiye herkesin özgürce ulaşabileceği tek kamusal alan burasıdır. Sanıldığı aksine, bu kurumu, bilginin depolandığı mekân değil, eğitimi her tür ve aşamasında besleyip boyutlandıran; zihni hareketlendirebilecek en yaygın, etkili ve demokratik iletişim aracı olarak algılamak zorundayız.

Coğrafya'dan Türkler'e miras kalan tarih ve doğa'ya saygının simgesi Balıkçı'ya,
'Merhaba!'